

**KİTABIMIZLA
İLGİLİ
ZİHİNLERDE
YARATILMAK
İSTENEN
SORULAR
ve
GERÇEKLER**

Pars TUĞLACI

**PARS
TUĞLACI**

**OSMANLI
MİMARLIĞINDA
BATILILAŞMA DÖNEMİ VE**

BALYAN AİLESİ

İSTANBUL, 1984

**KİTABIMIZLA
İLGİLİ
ZİHİNLERDE
YARATILMAK
İSTENEN
SORULAR
ve
GERÇEKLER**

Pars TUĞLACI

İSTANBUL, 1984

ALTAYHAN matbaası

Osmanlı-Türk Mimarlığının Batı tesiri dönemi (1740-1910) yetenekli mimarlarından olan Garabed Amira Balyan (1800-15 Kasım 1866), dopdolu meslek yaşamı boyunca ne bir fotoğrafını çektirecek vakti olmuş, ne de bir ressama poz verecek fırsatı bulabilmiş. Ancak hayata gözlerini yumduğu gün, genç Osmanlı ressamlarından biri, mimarın yüz maskından karakalem bir resmini, ondan da gördüğümüz yağlıboya portresini yapmıştır. Zamanla oldukça yıpranmış olan bu tablo, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi emektar sanatçılarından İhsan Şurdum tarafından ricamız üzerine onarılmıştır.

«Tarih hayâl mahsulü olamaz. Tarih yazarken gerçek olayları bulmaya çalışmalıyız. Eğer bunları bulamazsak, meçhuliyeti ve bu noktadan cehlimizi itiraf etmekten çekinmeyelim.»

M. Kemal ATATÜRK

Geçen yılın Aralık ayında Mimar Sinan Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. Feridun Akozan, övünerek yayınladığı ve her yere dağıttığı «Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi adlı kitap ve gerçekler» adlı son eserinden bir nüsha da bize göndermek zahmetine katlanmış.

Akozan'ın 27x19,5 cm ebadındaki ve 12 sayfalık bir risale (*kitapçık*) türündeki bu eseriği, âdeta bir «ithamname» niteliğini taşımaktadır.

I. Dünya Savaşı'nın en şiddetli, sinir bozucu bir döneminde dünyaya gelmiş olan (1914) Akozan'ın Mimar Sinan Üniversitesi'ndeki son görevi Fen Bilimleri Enstitüsü Restorasyon Ana Bilim Dalı Başkanlığı'dır. Bu yıl emekliye ayrılacak olan bu profesörümüzün hizmetleri daha çok idarî ve eğitim alanlarında toplanmış ve Türk Sanat Tarihi Araştırmaları ve İncelemeleri, Vakıflar ve Akademi dergilerinde yayınladığı meslekî makaleler dışında tek başına, kitap olarak yayınlanmış bir eserine rastlanmamıştır.

Akozan'ın sözünü ettiği «Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan ailesi» adlı kitap, tarihimizin her safhası ile ilgili olarak yaptığımız ayrıntılı araştırmaların bir parçasını oluşturan ve yılların emeği olan bir çalışmamızdır.

Bu araştırma ürünümüzün yayınlanışından tam 15 ay sonra çıkardığı adı geçen kitapçığında Akozan, kitabımızı ilk bakişta «şaşırtıcı», «hayrete düşürücü», ayrıca çok «cesur» ve «iddialı» bulduğundan bahisle, kendince kabulü mümkün olmayan yargı ve hatalarımızı bir bir açıklamayı yurttaşlık görevi saymış.

Efendim, pek tabii, bilgililer ilgisiz, ilgililer ise bilgisiz olunca, size yöneltilmek istenen hak-sızca, sorumsuzca sataşmaları ve hakarete varan suçlamaları hoş görmek zorunda kalırsınız.

Hemen burada belirtelim ki, meydana getirilen bir eseri herkese beğendirmek mümkün değildir. Ama yaptığımız işi beğenenler, bizi yazılı ve sözlü olarak kutlayanların sayısı da az değildir. Kitabımız başta sayın Prof. Sedat Hakkı Eldem olmak üzere Mimar Sinan Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nin öğretim üyelerinden hemen hepsinin eline geçmiştir. Üniversite'nin Rektörü sayın Prof. Muhteşem Giray, bir ziyaretim sırasında birkaç profesör meslektaşının huzurunda bizi kutlamışlardır.

Bu arada Devlet adamlarımızın da takdir dolu duygu ve düşüncelerini belirten bir de örnek verelim:

«Mimarlık tarihimizde önemli bir yeri dolduracak olan «Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi» adlı eser, gerek hazırlanması, gerekse bastırılmasında gösterilen özen her türlü takdirin üzerindedir...»

Tahsin Şahinkaya

Hava Orgeneral

Millî Güvenlik Konseyi Üyesi ve

Hava Kuvvetleri Komutanı

Şimdi gelelim profesörümüzün bizi ve çalışmamızı hedef alan eleştirilerine. Kitabımızı, «yalan, yanlış ve zararlarla dolu» olarak nitelenen Akozan, «Batılılaşma» deyimine dokunarak bunun ne mâna ifade ettiğini soruyor.

Kendilerine merhum Prof. Mümtaz Turhan'ın «Garplılaşmanın neresindeyiz?» adlı pek değerli eserini tavsiye ederiz. Çünkü burada batılılaşmanın ne olduğu ve ne olmadığı çok açık ve seçik şekilde izah edilmektedir. Ayrıca şunu da ilâve edelim ki, ülkelerin zamanla sıklaşan ticarî, iktisadî ve siyasî ilişkileri, kültürlerinin de birbirine tesir etmesine kaçınılmaz şekilde yol açmıştır. Bu yüzden batı mimarisinin belli bir dönem sonunda doğu ve Osmanlı mimarisine tesir etmesi çok doğal bir hadisedir. Nitekim bu tesir daha sonra da devam etmiş ve günümüze kadar gelmiş bulunmaktadır.

Esasen mimarlık sanatı yeryüzünde artık milletlerarası bir mimariye doğru gitmekte, bunun tesiri her yerde olduğu gibi Türkiye'de de görülmektedir. Beton, betonarme, tuğla, yton, cam, alüminyum, çelik gibi malzemenin mimaride kullanılmaya başlanmasıyla bu elemanların bulunmadığı veya kullanılmadığı devir mimarisinin, çok zaman bu yokluktan doğan tarz ve üslûbunu sürdürmek imkânı da yoktur ve buna önce ekonomik etkenler engeldir. Bu yüzden bütün bu tür gelişmeleri tabii görmek ve bunu «batının açtığı gedik» şeklinde telakki etmemek gerekir. Nitekim resimde, musikide, heykeltıraşlıkta ve hatta edebiyat ve şirde de böyle olmuştur. Üstelik bu yalnız ülkemize mahsus bir olay da değildir.

Batı mimarisine elbette eskiyi terkedip birden bire geçmek veya tek bir üslûbu benimsemek mümkün değildi. Bu yüzden Balyan Ailesi'ne ait yapılarda göze çarpan bu özelliği bir «karışıklık» değil, bir «imtizaç» olarak ele almak gerekir. Nitekim bu iş yalnız onlarda kalmamış olup, daha sonra gelen Türk mimarlarının eserlerinde de görülmektedir. Mimar Sinan bile kendi üslûbunu, batıda ve doğuda gördüğü mimarî eserleri imtizaç ettirerek meydana

Tahsin Şahinkaya

Hava Orgeneral
Millî Güvenlik Konseyi Üyesi
ve
Hava Kuvvetleri Komutanı

Ankara, 1 Mart 1983

Sayın Pars TUĞLACI
P.K.10
Etiler/İSTANBUL

Sayın Tuğlacı,

Mimarlık tarihimizde önemli bir yeri dolduracak olan "Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi" isimli eseri aldım.

Gerek eserin hazırlanması ve gerekse bastırılmasında gösterilen özen her türlü takdirin üzerindedir. Bu ve buna benzer başarılı çalışmalarınızın devamı dileğiyle teşekkürlerimi sunarım.

Saygılarımla
T. Şahinkaya

na getirdiğini Şair ve Nakkaş **Sâi Mustafa Çelebi**'ye dikte ederek yazdığı «*Tezkiretu'l-Bünyan*»da söyler.

Ülkemizde askerlik, eğitim-öğretim, sosyal hayat, sanat ve bilim alanlarında batılılaşma faaliyetlerinin hız kazandığı dönemlerden birinin de Atatürk devri olduğunu unutmayalım. Profesörümüzün batı dillerinden özellikle Fransızca'yı gayet iyi bildiğini, ayrıca amatör viyolonist olduğunu, hem de batı müziği çaldığını biliyoruz...

«*Hassa mimarları olarak takdim olunan 9 kişilik Ermeni ailesi için Hassa Mimarları deyimini kullanmak doğru değildir. Çünkü Hassa Mimarları Ocağı 1831'de kaldırılmıştır*» diye yazıyor Akozan. Bu kadar emin ve kesin konuşabilmek için belge gerek. Hani, nerede?

Herhalde matbu kaynaklardan aktarılan bu bilginin yanlış olduğunu söyleyebiliriz. Hassa Mimarları Ocağı 1831'de kaldırılmış değildir. 28 Cemaziyelevvel 1247 (4 Kasım 1831) tarihli bir irade-i seniyye ile Şehremaneti ve Mimarbaşılık memuriyetleri Ebniye-i Hassa Müdürlüğü adı altında birleştirilmiştir⁽¹⁾. Nitekim kitabımızın 343. sayfasında, Balyanlar tarafından inşa edilmiş yapıların çeşitli tarihlerde görüldüğü onarımlarla ilgili kronolojik olarak sunduğumuz belge listesinde, 8925 nu.lı ve 30 Ocak 1838 tarihli belge ile 8020 nu.lı ve 15 Şubat 1838 tarihli belgede «*Sermimaran-ı Hassa El-hac Mehmed Efendi*» ibaresi geçmektedir. Konuya ters taraftan bakıldığından, bu nokta daha eleştirmenin gözünden kaçırılmış.

Balyan Ailesi'nin bilinen en eski üyesi **Bali Kalfa**, XVIII. yüzyılın başında İstanbul'a göç ederek hassa mimarlığına atandığına ve ölümüne (1803) kadar bu görevde kaldığına göre, Balyan Ailesi'nin meremmetçi (*yapı onarımcısı*) ve mimar olarak faaliyette bulunduğu süre, Akozan'ca iddia edildiği gibi 100 yıl değil, yaklaşık 200 yıl olması gerekir. Nitekim Sarkis Balyan'a Ser Mimar-ı Devlet ünvanını veren padişah fermanında bu husus açıkça belirtilmiştir. Şöyle ki:

Ma'ruz-ı câker-i kemineleridir ki

Atıfettü Serkis Bey hazretlerinin âbâ ve ec-dâdı birkaç yüz senedenberû Saltanat-ı Seniyyenin hidemat-ı mimâriyesinde bulunduğu gibi kendisinin fenn-i mimari ve hendesede âsâriyle müsbet olan kemal-i mahâreti bir imtiyâz-ı mahsusa nâiliyetini mucib görünmüş olduğundan müşarünileyhin zâtına mahsus olmak üzere «Ser Mimâr-ı Devlet» ünvanı ile yâd olunması ve Hazine-i Celileden zâten muhassese olub bir aralık kat'olunmuş olan maaşının dahi bir karşılık bulunarak kemâkân ifâ kılınması şerefsünûh ve sudûr buyrulan İrade-i Seniyye-i Cenâb-ı Şâhâne mantuk-ı münîfinden olmağla ol babda emr-ü fermân hazret-i veliyyülemrindir. 27 Rebiulevvel 1295 (31 Mart 1978).

Akozan, Sarkis Balyan'a II. Abdülhamid tarafından 21 Mart 1878 tarihinde «*Ser Mimar-ı Devlet*» yani devletin başmimarı ünvanı veril-

miş olmasına ihtimal vermiyor ve bu ünvana ilişkin kitabımızın 333. sayfada sunduğumuz belgeye itiraz ediyor. Böyle şey olamaz diyor. Akozan şüpheciliğini şu satırlarla dile getiriyor: «*Belge orijinal değildir, bir yerden istinsah edilmiştir, yazının biçimi bunu teyid etmektedir. Hülâsa yazılarda geçen Ser Mimar-ı Devlet deyiminin kanunî geçerlilik taşıması şüphelidir. Bu olsa olsa bir iltifat ifadesidir, sekiz yaşındaki çocuğa pašalık pâyesi verildiği gibi.*»

Söz konusu belge tamamen orijinaldir ve halen Hazine-i Evrak'tadır. Bu, bir iradedir, yani hükümdar emrinin tebliğidir. Esasen bu tarihlerden çok önce, II. Mahmud devrinden itibaren günlük işlere ait emirler fermanlarla değil, aynı hukukî niteliği taşıyan iradelerle tedvir'e başlanmış ve Tanzimat'tan sonra bu usul yerleşmiştir. Osmanlı diplomatik bilgisine âşina olanlar bunu gayet iyi bilirler. Ferman, irade, hatt-ı hümayûn gibi belgeler, birer «*Ordonance Imperiale = Hükmi Hümayûn*»dur ve bunlar mutlak uyulması gereken ve ancak bir benzeri ile kaldırılabilen kesin ve devamlı emirlerdir. Nitekim, millet meclislerinin bulunmadığı devirde, bunlar *Ordonance Imperiale* olarak kanun hükümdeydiler ve kendilerinden önce aynı konudaki mevzuatı tâdil, tefsir veya ref ederlerdi. Şu halde Sarkis Bey'e 27 Rebiulevvel 1295, yani 31 Mart 1878 tarihli irade ile tevcih edildiği kesin surette anlaşılan «*Ser Mimar-ı Devlet*» ünvanı hakiki, hukukî ve kanunî bir vakıa olup hiçbir şekilde reddi mümkün değildir. Yoksa Akozan'ın ifade buyurdukları gibi «*sekiz yaşındaki bir çocuğa pašalık verilmesi*» türünden bir iltifat sayılamaz. Osmanlı Devleti'nin gerçekten son başmimarı olan Sarkis Bey'in gerek şahsını, gerekse başardığı işleri küçük düşürmek için elinden gelen çabayı gösterirken kitabımızın 333. sayfasında sunduğumuz iki önemli belgeyi atlamış veya görmezlikten gelmişler. Bu belgelerin ikisi de Hazine-i Evrak'ta muhafaza edilmiş iradeler olup Sarkis Bey'in inşa ettiği Maçka Karakolu, 82 parçalık Akaretler, Aziziye Camii (*yarım kalmıştır*) ve Zincirlikuyu Kasrı'ndan dolayı birikmiş alacaklarıyla ilgilidir. Biri Dahiliye No. 63427, öbürü de Meclis-i Mahsus bölümünde bulunan her iki belgede de Sarkis Bey'den «*Ser Mimar-ı Devlet*» olarak söz edilmiştir. Ayrıca Sarkis'in «*Bende Ser Mimar-ı Devlet-i Hümayun Serkis*» olarak attığı imzası yerine, kitabımızın 237. sayfasında yer alan kendi gravür portresinin yanında, teknik sekreterin bir hatası olarak yanlış bir şey basıldığından, doğrusunu Sarkis'in kendi el yazısıyla yazdığı bir dilekçenin altından büyüterek burada yeniden sunduğumuz gravür portresinin yanında görülmektedir. Bütün bunlar, profesörümüzün, risalesinin başında belirttiği gibi kitabımızı başından sonuna kadar dikkatlice incelemediğini ortaya koymaktadır.

Akozan, bunlardan başka önemli saydığı bir

(1) BAŞBAKANLIK ARŞİVİ, Cevdet Saray Tasnifi, 2860.

İmza

Dolmabahçe Sarayı'nın mimarı Garabed Balyan'ın oğlu Sarkis Bey'in «Bende Ser Mimâr-ı Devlet-i Hümayûn Sarkis» ibaresini taşıyan imzası.

Osmanlı Devleti'nin Başmimarı Sarkis Bey'in aldığı nişanlar

Ordre Bavière de Saint Hubert et Saint George/Bavyera/(1 Ağustos 1872)
 Crône de Fer/Avusturya/(19 Ekim 1872)
 Prusya Tacı/Almanya/(15 Ocak 1873)
 St. Stanislavos/Rusya/(1873)
 Nişân-ı Osmanî (1874)
 Şir-i Hurşid/İran/(1874)
 Nişân-ı Mecidi (1875)
 Nişân-ı İmtiyaz (1894)
 Liyakat Madalyası (1894)

noktaya da işaret etmek istemiş. Kitabımızın adı «Osmanlı İmparatorluğu'nda Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi» iken nasıl oluyormuş da bu aileyle hiç ilgisi olmayan başka Ermeni mimarların da ismini ve eserlerini saymışız, üstelik birtakım gerçek olmayan iddialarla...

Kitabımızın 6. sayfasında Ermenilerin ötedenberi mimarlıkta yetenekli olduklarından söz etmiştik. Bu itibarla Önsöz'ümüzde Balyan Ailesi'nden bahsederken Balyanlar'dan önce ve Balyan'larla çağdaş birkaç Ermeni mimarın adını saymayı uygun bulmuştuk. Bu arada 989 yılında İstanbul'da meydana gelen şiddetli bir depremden hasar gören Ayasofya'nın Ani'li Dırtad (*) tarafından onarıldığını da yazmıştık. Bu olaya şahit olan X. yüzyıl Ermeni tarihçisi **Stepanos Asoğik** (**) Dırtad'ın Ayasofya'yı başarılı bir şekilde onarıp yerinden kaymış olan kubbesini yerine ustaca oturttuğunu elyazması eserinde anlatır. «*Dünya Tarihi*» adını taşıyan bu eser, 1856-1860 tarihlerinde Paris'te basılmıştır. Önsöz'ümüzde saydığımız adlar arasında Konya'daki Sahib Ata Camii ile İnce Minareli Mescit ve Medresesi'ni inşa etmiş olan **Külük** veya **Kelük bin Abdullah** ve XVI. yüzyıl Osmanlı mimarlığına damgasını vurmuş olan **Mimar Sinan** da var.

Feridun Akozan, bunların Ermeni kökenli olamayacağı görüşünde. Bunlara bayağı takılmış, huzuru kaçmış gibi bir hali var. «*Bunu da nereden çıkartıyor?*» demiş yazısında. Akozan'ın bilmesi gerekir ki mesnetsiz ilim olmaz, aksi halde yalan olur, yanıltmaca olur. İngilizce, fransızca ve almanca olarak yayınlanmış bir çok eserde Külük bin Abdullah'ın Ermeni asıllı olduğuna dair bilgilere rastlamak mümkündür.

Ancak, sayın profesörümüzü araştırma külfetinden kurtarmak için kendilerine sadece şu güvenilir kaynağı tavsiye edelim: **DİLÂÇAR, A., Ermeni Kültürünün Panoraması, MARMARA Gazetesi, 18 Şubat 1963, 11 Haziran 1963 («Dilâçar» soyadı kendisine Atatürk tarafından verilmiş olan ünlü dil bilimimizin İstanbul'da halen de yayınlanmakta olan günlük Marmara gazetesinde 1 Temmuz 1961-19 Mart 1967 tarihleri arasında tefrika edilen bilimsel çalışması).**

Bir de Akozan'a şunu hatırlatalım: Selçuklular devrinde belki devşirme yoktu ama, mühnediler yine de vardı ve bunlar hıristiyan olan baba adlarını terkederek kendilerini «*bin-i Abdullah*» yani Abdullah (*Allahın kulu*) oğlu, bazan da «*Bin-i Abdülmennan*» diye anmışlardır. Nitekim Akozan'ın broşürünün 8. sayfasında saydığı mimarlardan adının sonunda Abdullah bulunanların da ya devşirme veya mühtedi olduklarını düşünmek gerekir.

Sultan Ahmed Camii'nin **Sedefkâr Mehmed Ağa** tarafından yapıldığını biliyoruz. Nitekim bunu önsözümüzün 10 No.lu dipnotunda açıkça belirttiğimiz ve Cami'nin **Araboğlu Hacı Me-**

lidon Kalfa tarafından sadece onarıldığını yazdığımız halde, tam tersine bir iddiada bulunmuş; kamuoyu yanıltılmak istenmiştir. Bu arada bir meremmetçinin (*yapı onarımcısı*) mimarî bütün bilgilere sahip olması gerektiğini de burada ayrıca zikretmemize gerek var mı?

Bursa'daki Yeşil Cami ve Türbesi'nin 1414 yılında **Çelebi Sultan Mehmed** tarafından **Yeğ-yazar Kalfa**'ya yaptırıldığını, gerek İstanbul'da yayınlanan 1923 yılına ait Teotig Herkesin Salnamesi'nin 214. sayfasında, gerekse **Dilâçar**'ın 18 Şubat 1963 tarihli «*Marmara*» Gazetesi'ndeki yazısında gördük.

Balyanlar'ın yapmış oldukları bütün binalar, evvelce var olup onlar tarafından onarılmış değildir. Birçok saray, köşk, yalı vb.nde görmüş olduğumuz gibi, harabolanları tamamen yıkılıp yerine yenileri yapılmış olduğu için Akozan'ın bu iddiası şayan-ı kabul olamaz. Balyanlar'ın hemşehrisi Sinan'a ise daha sonra değineceğiz.

Akozan, sözüne devamla: «*Balyanlar'ın meydana getirdikleri mühim eserlerden birisi de Dolmabahçe Sarayı'dır. Müellif bir barok-ampir karışımı eser olan bu sarayın bütün şerefini Agop Balyan'a yüklüyorsa da, saray, gerçekte tezeyinatla âdeta örtülmüş bir bina olduğuna göre, iş mimarinin ve belki de dış süslemelerin*

(*) Ünlü dünya tarihçileri Ani'li Dırtad'ı X. yüzyıl Ermeni mimarlığının en seçkin ve yetenekli bireyi olarak kabul ederler. Vakanüvis Stepanos Asoğik, çağdaşı olduğu Dırtad'ın inşa ettiği yapılardan söz etmiştir. Onun ilk yapıları Arkina Kiliseleri ile Katolikoshanesidir. Katolikos Haçik Arşaruni devrinde (973-991) Dırtad, Katolikoshaneyi Katedral ve üç kiliseyle birlikte inşa etti. Öteki daha kayda değer yapılarını da Ani'de inşa etti. Pakraduni (*Bagradit*) kralı Simpad II devrinde (977-989) Ani Katedrali'nin inşaatına başladıysa da kralın ölümü üzerine inşaat yarım kaldı. Ermeni asıllı Bizans İmparatoru Basil II devrinde, Konstantiniye'de (*İstanbul*) şiddetli bir deprem olmuştu. Şehirdeki birçok yapılar gibi Ayasofya Kilisesi de büyük hasar gördü (989). O sırada İstanbul'da bulunan Ani'li Dırtad, inşaatı üstlenerek yıkılan 35 metre çapındaki kubbeyi yeniden inşa edip yerine oturttu. Bunun üzerine İmparator tarafından vaad edilen mükâfatları ve Bizans'ta kalma önerilerini kabul etmeyerek ülkesine döndü. Ani kralı Kakik II'nin karısı Kraliçe Katramide'nin isteği üzerine Ani'de yarım kalmış Surp Asdvadzadzin Katedrali'nin inşaatını tamamladı (1001). Ani Katedrali'nin yapı sanatında ilk kez Gotik mimarî tarzı unsurları görülmüş oldu. Nitekim bu durum Charles Texier, Choisine, Litz, Strijgovski, Brunov gibi XIX. yüzyıl Batı Avrupa'lı ve Rus sanat araştırmacılarının dikkatini çekmiş ve kendi eserlerinde buna değinmişlerdir. Ker Bord, Ani Katedrali'ni, Ortaasır Alman mimarlığının prototipi olarak kabul etti. Dırtad'ın daha sonraki eseri Ani'deki Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi'dir (1001-1010). Bugün hem Ayasofya, hem de Ani, bize miras kalan tarihî kıymetlerdendir.

(**) İstebanos Asoğik, Gökçeli Gatoğışos Sarkis I. (992-1019)'ın çağdaşı ve aslen Muşlu olan bir ruhanî idi. Ani'de öğrenim yapmış ve orada müzik ve hitâbet öğrenmişti. «Asoğik» adı da buradan kaynaklanmaktadır. Gatoğışos tarafından marhasalığa atanarak yaşadığı çağın tarihini yazmakla görevlendirilmişti. Bu görevi yerine getiren Asoğik, çağdaş tarihle yetinmeyip eserini Adem ile Havva'dan başlatıp Ermeni Kralı Kakik I.'ın hükümdarlığının 15. yılına kadar (1004) getirip bıraktığından, eserine «*Evrensel Tarih*» adını vermiştir.

sahibi olan Fransız dekoratörü Séchan'ın hakını da teslim etmek lâzımdır» diyor.

Önce hatırlatalım, Dolmabahçe Sarayı'nın mimarı Agop Balyan değildir. Saray ve cami Garabed Balyan, Saray'ın Muayede Salonu ve iki saltanat kapısı, oğlu Nigoğos Balyan tarafından yapılmış, sarayın çizim ve gözetim işlerinde yardımcı kalfa olarak **Bedros Nemtse** çalışmıştır (sayfa 71). Muayede Salonu'nun tavan nakışlarını **Kapriyel Kalfa** (sayfa 119), Saray'ın içini süsleyen tezhiplerini **Bedros Sırabyan**, nakış ve resimlerini **Hacı Migirdiç**, **Ohannes Acemyan** ve **Tavit Tıryants** yapmışlardır. Balyanlar tarafından angaje edilmiş Fransız desinatörü **Séchan** ise sarayın döşenmesi ve dekorasyonunu yapmıştır (sayfa 121). Elimizde Nigoğos ve Sarkis Balyan Kardeşlerin Fransız ve İtalyan dekoratör ve heykeltıraşlarıyla yaptıkları muhaberatın birkaç örnek bulunmaktadır. Örneğin Beylerbeyi Sarayı bahçesindeki aslan heykelini bir İtalyan sanatçıya yaptırmışlar. Biz de, hoşumuza giden bu plastik figürü kitabımızın kapağına koymuştuk. Sarayı meydana getirenlerin çoğu öz be öz Osmanlı yurttaşları olan Ermeni ustalardı. Padişahlar tarafından da her zaman yabancılara tercih edildiklerine göre herhalde birtakım önemli meziyetleri vardı bu insanlarımızın.

Kitabımızın 244-245. sayfalarında yer alan Akaretler'in İstanbul'da ve belki Türkiye'de toplu konut olayının tek örneği olmadığını vurguluyor Akozan. Bu tamamen ihtisas konusu olduğu için Balyanlar tarafından inşa edilen yapıların yapı özellikleriyle sanat kişiliklerinin belirlenmesi hususunda İTÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Kürsüsü öğretim üyelerinden Doç. Dr. Afife Batur'un teknik yardımlarını görmüştük. Bu husus zaten Önsöz'ümüzde belirtilmiştir.

Kasımpaşa'daki Bahriye Nezareti binasının mimarının Balyan yerine Yanko Yovanidis olduğunu kanıtlayan belgeyi Akozan'dan yayınlamasını bekliyoruz. Keza, Beyazıt'taki Seraskerlik binasının mimarının Fransız mimar Bourgeois olduğunu belgelerle ispat edilmesi gerekir, lafla olmaz. Taşkışla'nın İngiliz mimar Smith tarafından yapıldığını gösteren güvenilir bir belge ortaya konmadıkça, mevcut kaynaklara göre yapının mimarı Balyan'dır.

Kitabımızda Balyanlar'ın kişilikleri ve faaliyetleri ile ilgili bütün bilgiler, yıllarca süren yorucu bir araştırmanın sonucu olarak, el yazmaları, seyahatnameler, bu aile fertlerinin yaşadığı ve çalıştığı süre içinde İstanbul'da ve Avrupa'da yayınlanmış çeşitli dillerden gazete ve dergiler, matbu eserler (*Kitap, Salnâme*), müze, kütüphane ve arşivler titizlikle taranarak ortaya konmuştur.

Esasen ülkemizin özellikle XIX. yüzyıl tarihi yazılırken bu tarzda bir çalışma yolu izlen-

miş olsaydı, halen okunmakta olan tarihimiz daha mükemmel ve daha az hatalı olurdu. Ne tuhaftır ki, kendi tarihimizi en doğru kendimiz yazmamız gerekirken, yabancılar bu işe çoktan el atmış ve zaman zaman tek taraflı, subjektif yargılarla yorumlar getirmişlerdir.

Akozan, kitapçığının sonlarına doğru Ser Mimar-ı Devlet ünvanıyla ilgili olarak ağız değiştirerek şöyle yazmaktadır: «*Aslında böyle bir ferman verilmesi doğru değildir. Ancak, o zaman son padişahlar ve Abdülhamid II. herşeyi doğru yapmamıştır ki. Belki zamanın padişahı memnun olmuştur ve kendisine usulsüz olarak böyle bir pâyeyi vermiştir. Ama bu ünvan usulsüz koparılmış bir taltiften ibarettir, ancak ucu, para vardır. Her vesileyle Balyanlar saraydan para ve imtiyazlar koparmışlar, imparatorluk hazinesini sömüren sülüklerden birileri de bunlar olmuşlardır.*»

Ser Mimar ünvanının bir padişah emriyle kaldırılabilmesi gibi, yine onun emriyle ihdas edilebileceğinden tabii bir şey yoktur. Bunun için «*Aslında böyle bir ferman verilmesi doğru değildir*» demek, hiçbir şeyi değiştirmez.

Doğu-İslâm mütefekkirlerinin de «*Mevlâna Aristoteles*» diye tebci ettikleri büyük filozof ve düşünür Aristoteles, daha İsa'dan 350 yıl önce «*Vaki, vakidir*» demiştir. Şu halde bu mesele üzerinde doğru yapıldı, yanlış yapıldı tartışması gereksizdir. Sarkis Balyan'a Ser Mimar-ı Devlet ünvanının padişah tarafından resmen verilmiş olduğu ve onun da bu ünvanı resmen taşımış ve kullanmış bulunduğu su götürmez bir gerçektir.

Hanedan deyimine gelince, bunun yalnız soylular, krallar ve imparatorlar aileleri için kullanılmadığını, tartışmayı bile gereksiz buluyoruz.

Şimdi asıl üzerinde önemle ve hassasiyetle durulmak istenen konuya gelelim: XVI. yüzyıl Osmanlı mimarlığına damgasını vurmuş olan **Mimar Sinan**, Ermeni asıllı mıdır değil midir? Ermeni asıllı değilse nedir? Bu sorun yıllardır zihinlerde istifham yaratmıştır, hatta birtakım polemiklere sebep olmuştur, bugün de durum aynıdır. Bilindiği gibi gerek bizde gerekse yabancı literatürlerde ünlü kişilerin biyografileri sunulurken onların kökeni de belirtilir. Çünkü bu, insanların ötedenberi merak ettikleri, ilgilendikleri bir husustur. Hatta İstanbul'da yayınlanan bir ansiklopedide Türk kültürüne katkıda bulunmuş bazı ünlü Türkiye'li Ermenilerin adları ansiklopedinin «*Azınlıklar*» maddesinde görüyoruz (2). Aslında bu da onur kırıcı bir davranış değil mi?

Şimdi önce Feridun Akozan'ı dinleyelim: «*Mimar Sinan'ın da Ermeni olduğu nereden çıkıyor? Gerçekte Sinan hakkında çok yanlışlıklar yapılmaktadır. Ermeni, Rum, Arnavut,*

(2) Türkiye 1923-1973 Ansiklopedisi, İst., 1974, c. I, s. 306.

Hıristiyan Türk... Bu hal, Koca Sinan'ın kendi cemaatlerine mal edilerek bundan kültürleri için iftihar ve şeref payı elde etmek hevesidir. Ancak, koca imparatorluk içinde pek çok Türk ve müslüman olmayan yabancı unsurlar vardı. İmparatorlukta bunlar yaşıyorlardı ve «Osmanlı» olarak yaşıyorlardı. İstanbul'da özellikle Rumlar, Ermeniler, Yahudiler İstanbul'lu olarak Türk İmparatorluğu vatandaşları idiler. Koca Sinan'ın menşe'i hakkındaki incelemeler Mimar Sinan Üniversitesi «Mimar Sinan Araştırma Merkezi» yayını olarak yakında bilim dünyasına sunulacaktır. Ancak, 100 yıllık yaşamında hassa başmimarı olarak 147 cami, 280 muhtelif eserler vermiş olan ve bütün dünyaya nam salmış bulunan Koca Sinan, yaptığı eserlerle Türk mimarı olduğunu ispat etmez mi?». Akozan, bir taraftan Sinan'ın aslını örtbas etme gayretkeşliğini gösterirken, öte yandan paragrafının hemen altında bakınız ne diyor: «Sokullu Mehmet Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun en parlak devrinin sadrazamı idi, ama hırvat asıllı idi». Görüldüğü gibi iki ifade arasında çelişki var.

Başka bir profesörümüz de 1983 yılının Ekim ayında yayınladığı «Osmanlı İdaresinde Ermeniler» adlı 116 sayfalık kitabının önsözünde Mimar Sinan'ın kökeni konusuna değinerek şunları ifade etmektedir: «Bununla beraber, Türklerin tarih boyunca kurmuş oldukları en büyük ve güçlü devlet olan Osmanlı İmparatorluğu'na sadakatle hizmet eden, çeşitli alanlarda onun yücelmesine damga vuran kişileri yabancı kökenli gösterme çabalarına ve gayretkeşliklerine hayret etmemek elde değildir. Bunlara ait en son örneği ünlü Türk Mimar Sinan hakkındaki tamamen yersiz ve yanlış bir iddia teşkil eder. Sinan'ın devşirme olduğu ansiklopedilere bile geçmiştir. Bu bakımdan bir zamanlar Rum asıllı olduğu sanılmıştı. Bu defa da iki sene önce yayınlanan, gerçekten son derece nefis basılı, renkli resimlerle bezeli, bir kitaptan ziyade koskocaman renkli, şahane bir albümü andıran bir eserin önsözünde şu satırlara yer verilmektedir. «XVI. yüzyıl Osmanlı mimarlık sanatına damgasını vurmuş olan Koca Sinan'da, Hazine-i Evrak'ta rastlanan bir belgeden Ermeni asıllı olduğu anlaşılmıştır». (Pars Tuğlacı, Osmanlı Mimarisinde Batılılaşma Dönemi ve Balıyan Ailesi, İstanbul, 1981, s. 4).

Bu satırları yazan Nejat Göyünç, sözlerine şöyle devam ediyor: «Aynı yazarın Başbakanlık Arşivi'nde hiç çalışmamış olduğu, ancak oradaki dostlarını ziyaret ettiği bilindiğine göre, adı geçen kitaptaki belgeleri ve fotokopileri de arkadaşlarının temin ettiklerini tahmin etmek zor değildir. Hizmetinde bulunan sözde uzman arkadaşları kendisini yanıltmışlardır. Bahis konusu belge, gösterildiği gibi 123. mühimme defterinde değil, 23 numarada olanındadır. Belgeden Mimar Sinan'ın akrabalarından Kıbrıs'a sürülecek olanların affedildikleri öğrenilmektedir. Akrabalar üç kişidir, isimleri okunabilmek-

tedir, lâkin bunların hiç biri Ermeni ismi değildir, türkçe isimlerdir. Ayrıca Mimar Sinan'ın köyü Ağırnas'ta, onun doğduğu yıllarda oturanların bir kısmının Karamanlı olduğu anlaşılmaktadır. Karamanlı adı verilen topluluk Anadolu'daki Hıristiyan Türklere, bu hususta bu kitabın İkinci Bölümü'nde bilgi verilmektedir. Muhtemelen Mimar Sinan da bu gruba mensuptur...»

Bir zamanlar Arşiv'de çalışmış olan, sonra da oradaki görevinden ayrılan Nejat Göyünç'ün bu ikinci paragrafının 4-7 satırlarındaki anlatmak istediklerinden, oradaki eski arkadaşlarına çamur atma hissiyatına kapıldığı anlaşılmaktadır. Sonra, Başbakanlık Arşivi'nden izinsiz belge alışverişinde bulunmak kimin hadine? Kaldı ki, Türk vatandaşı olan her ciddi araştırmacının devlet arşivlerimizden yararlanma hakkına sahip olduğu da bilinmektedir.

Sinan'ın gerçek kökenini araştırıp bulmak, insanlarımızı daha yakından tanımamız, müslim veya gayrimüslim Türkiyelilerin kendi yurtları için, iyi veya kötü, yaptıkları işleri bilmemiz açısından yararlı buluyoruz. Mimar Sinan'ın Ermeni asıllı olduğunu ilk yazan biz değiliz. 1910-1911 yıllarında yayınlanan ve *Encyclopaedia Britannica* adıyla bilinen İngilizlerin ünlü ansiklopedisinde Sinan'ın Ermeni asıllı olduğunu okuyoruz. Ayrıca «*Künstler Lexikon*» (DORN, K. - TIME - BAKERY, c. XXXI, s. 1937), «*Fuad Köprülü Armağanı*» (ANHEGGER, R., İstanbul, 1953), «*Der Grosse Brockhaus*» (1956, c. X) adlı eserler ile Çetin Altan'ın 24 Ekim 1961 tarihinde MİLLİYET Gaztesi'nde çıkan yazısında Sinan'ın Ermeni asıllı oluşuna değinilmiştir.

Bundan yarım yüzyıldan fazla bir zaman önce, haysiyetli ve dürüst bir bilim adamı olarak tanınan Ahmed Refik (Altınay), Sinan'la ilgili 50 belge yayınlamıştır. Bunlardan 22.si TÜRK TARİH ENCÜMENİ MECMUASI'nda (3) yayımlanan eski yazılı bir emirnamedir.

Ahmet Refik, 1936 yılında «*Hazine-i Evrak Vesikalarına Göre Türk Mimarları*» adlı eserinde (Hilmi Kitabevi, İst. 1937, s. 88-90) de bu kez latin harfleriyle Türkçe olarak yayınladığı bu belgeyi ve bunu yorumlayan müellifin yazısını aynen sunuyoruz:

«Kıbrıs alındı. Adaya Anadolu'dan reaya yerleştirmek icab etti. Mufassal bir 'sürgün emri' yazıldı. Bu emre nazaran Anadolu'nun mühim merkezlerinden, karyelerinden birçok hane gönderileceği gibi, öteden beri şekavetle iştigal ederek ibadullahın rahat ve âsâyişini ihlâl edenler de gönderilecekti. Mimar Sinan'ın doğduğu Ağırnas karyesi halkı ile Ürgüp'te ve Keçi Bü-rüngöz'de bulunan akrabası da bu meyanda dahil. Mimar Sinan o zamanlar 86 yaşındaydı. Koca Sinan, akrabasının yurtlarından çıkarıl-

(3) TÜRK TARİH ENCÜMENİ MECMUASI, Haziran 1930 Mayıs 1931, c. I, S: 5, s. 10.

mamasını istedi. Arzusu derhal yerine getirildi. Akdağ kadısına şu hüküm yazıldı:

Akdağ kadısına Hüseyin Çavuş'a hüküm ki Hâlâ Hassa mimarlarım başı mektub gönderüb Kayseriye reayası Kıbrıs'a sürülmek ferman olunub kendü sakin olduğu Ağırnas nam karye halkı ve ahar karyede sakin olan akrabası Keci Berigöde Sarı Oğlu Düğenci ve karye-i Ürgübden Ulisa ve Kod Nişan nam zimmiler Kıbrıs'a sürgün olmakdan af olunmasın istid'a eyleman müşarünileyhin sakin olduğu zikrolunan karyesi ve akrabasından olan mezkûr zimmiler Kıbrıs'a sürgün olmakdan af olunmak emir idüb buyurdum ki varub vusul buldukda müşarünileyhin sabikan sakin olduğu mezbur karyesi ve akrabasından olan mezkûr zimmileri Kıbrıs'a sürülmek için deftere dahi kayd olunmuşlar ise ihrac eyleyüb Kıbrıs'a sürgün olmak emr olunardansız deyu rencide etdirmiyesiz ve bu hükm-ü şerifimi sicill-i mahfuza kayd eyleyüb ellerinde ikba eyliyesiz (sahibi olan Mehmed ustaya verildi) 7 Ramazan 981 (1573).

Bu belgeden aynı zamanda Sinan'ın, 86 yaşında olmasına rağmen akrabalarıyla ilgisini kesmemiş olduğunu ve yaşamı boyunca onlarla ilgilendiğini, haberleştiğini ve buna hiçbir engel de bulunmadığı gerçeği ortaya çıkmaktadır.

Nejat Göğünç'ün de ifadesine göre, halen Başbakanlık Arşivi'nde saklı bulunduğu anlaşılan bu belgenin tarih ve numarasını merhum eğitimci, tarihçi ve çevirmen Hrant Andreasyan'dan (1892-1978) almıştı. (23 numaralı Mühimme Defteri, Hüküm: 513, s. 240). Ancak kitabımızın Önsöz'ündeki dipnotta belirtmek istenen Mühimme Defteri'nin numarası 23 yerine 123 olarak görülmektedir. Bu bir dizgi hatasıdır.

Eski Ermeni müverrihler (tarihçi) ile seyyahların eserlerini türkçeye kazandırmış olan Andreasyan, Ord. Prof. Dr. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın en başarılı talebelerinden biri olduğu gibi, ünlü tarihçimiz Ahmet Refik'in de yakın dostu olmuştur. Andreasyan'ın türkçeye çevirdiği ve halen araştırmacılarımız tarafından kaynak eser olarak yararlanılan yapıtlar, kısmen İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, kısmen de Türk Tarih Kurumu tarafından kitap halinde yayınlanmıştır.

Söz konusu belgeyi gördüğünü ve bu belgede geçen adlardan hiçbirinin Ermeni adı olmadığını iddia eden Nejat Göyünç'ün samimiyetinden şüphe ediyoruz. Çünkü Osmanlı Tarihi ile uğraşan bir uzmanın o devletin sınırları içinde yaşamış milletlere mensup olan kişilerin adlarını tanıması, hatta bir Rum adını bir Ermeni adından dahi ayırabilmesi gerektiğini kendileri de pekâlâ bilirler.

Mezkûr emirnamede geçen «Düğenci», «Ulisa» ve «Kod Nişan» adların üçü de Ermeni adları olduğunu biz kendilerine söyleyelim. İzin verirlerse biraz da etimolojik tahlil yapalım:

1 — Keci, Kayseri ermeni lehçesi olup «küçük» anlamına gelen «Kıçı»den gelmez; 2 — Halen İstanbul'daki Türkiye Ermenileri Patrikhanesi'nde fahri kültür danışmanlığı görevinde bulunan Kevork Pamukçuyan, 1950 yılında Balıklı Ermeni Mezarlığı'ndaki mezartaşlarını incelediğinde, Aymelik adında bir kadının mezartaşı kitabesinden kadının «Düğenci» adlı bir neccar kalfasının eşi olduğunu, eşinin 1712 yılında öldüğünü tesbit etmiştir; 3 — Ulisa, ermenice «Hul-yane» Fulik» Ulik» Ulitsa» kadın adının Kayseri Ermenilerince kullanılmış şeklidir... Ayrıca Maritsa, Nuritsa gibi örnekler de sayılabilir. Türkçede «ts» harfi olmadığı için Osmanlıca yazılı metinlerde bu isimler ulisa, marisa, nurisa olarak geçmektedir; 4 — Belgedeki üçüncü isim Kod Nişan'dır. Kod, Kayseri ermenicesinde «büyük» anlamına gelir; «kodaman»ın köküdür. Nişan ise, farsça bir kelime olup isim olarak yalnız Ermenilerce kullanılmıştır; 5 — Sinan'ın esas adı kesin olarak bilinmemekle beraber, Polonya'daki Gamenets şehrinde 1398 yılında inşa edilmiş olan ve halen de ayakta duran Surp Nigoğayos Ermeni kilisesinin kitabesinde bânisinin «Sinan» adlı bir Ermeni olduğu yazılıdır. Bundan da, «Sinan» adının Mimar Koca Sinan'ın dünyaya gelişinden yaklaşık yüzyıl önce Ermenilerce kullanılmış olduğu anlaşılır.

Halen de «Sinan» Türklerde olduğu gibi Ermeniler arasında da hem ad, hem de soyad (Sinanyan) olarak yaygındır.

Ermeniyani Kaysariyye (Kayseri Ermenileri) arasında Uğurlu, Sefer, İskender, Kaplan, Yakub, Huda Virdi (Hüdaverdi), Yusuf, Zekeriya, İvan Şah, Aslan, Yahşi, Murad, Abraham (Apraham), Su, Arslan Şah, Bali, Eymur Dede, Simavun (Şımavon), Bagadasar (Bağdasar), Budak, Has Beg, Bolad (Polat), Kara Bid (Garabed), Lazar (Gazar), Arzuman, Manuel, Kara Göz, Kirakos (Giragos), Toros, Timur, Ovanis veya Avanis (Hovhannes, Ohannes), Kara Beg, İsa, Agob (Hagop), Dadar, Kirkor (Krikor), Bedros gibi isimlere rastlanır.

Ermeniyani Sisiyan (Sis Ermenileri) arasında da Şah Bali, Asadador (Asdvadzadur veya Asadur), Su, İskender, Huda Virdi, Habeş, Liparid, Simavun, Agadar, Hoca Bali, Cihan Şah, Hızır Bali, Kirkor, Ovanis, Serkis (Sarkis), Meldun (Melidon), Todos (Tateos veya Tatyos), Markos (Margos), İstefanos (Istepannos), Hacik (Hacik veya Khaçig) gibi isimlere rastlanır.

Ermeniyani Şarkiyani (Doğu Ermenileri) arasında ise Türk ve İslâm isimleriyle anılanların sayısının daha az olduğu görülür (Kirkor, Ovanis, Serkis, Meldun, Todos, Markos, İstefanos, Hacik gibi).

Karaman'da bir tek mahallede yaşamlarını sürdürmüş olan zimmilerin (4) bir çoğu ise, As-

(4) «Zimmi», İslâm Devleti tebaasından olan ve cizye veren Hıristiyan ve Yahudilere verilen addı.

lan, Musa, Hızır, Murad, Yusuf, Huda Viridi, Eymur, Bahtiyar, Hoca Eymur, Togan, Elvan, Ala Göz, Kara Göz, Sunduk gibi Türk adları taşımışlardır (5).

Sinan'ın doğduğu Ağırnas köyünde Rumlar ve Ermenilerin yaşadığı bilinmektedir. Dolayısıyla Sinan'ın bu iki milletten birinden devşirme olduğu gerekmektedir. Türk'ten devşirme olamayacağına göre, zamanında Ahmed Refik tarafından yayınlanan bu arşiv belgesindeki isimlerin de Ermeni isimleri olduğuna göre, Sinan'ın Ermeni asıllı oluşu pek tabiidir. Bu kadar basit. Sonra, Sinan'ın Ermeniden devşirme olduğu türkçe ansiklopedilerde bile yazılı (6).

Ancak bu, bir önem de taşımaz. Osmanlı İmparatorluğu, esas ve hâkim unsuru Türk olan birçok milletlerin bir araya gelmesi şeklinde bir devletti ve idare sömürgeci olmayıp her yer anavatan sayıldığı için hepsi Osmanlı vatandaşıydı. İçlerinde müslüman türklar, az da olsa hıristiyan türkler, müslüman ve hıristiyan araplar, rum, ermeni, sırp, bulgar, macar, hırvat vb. gibi çeşitli mezheplere mensup hıristiyan milletler, devşirme ve mühtediler birarada vatandaş olarak yaşıyorlardı. Müşterek bir kültürleri olmasa bile, müşterek bir medeniyetleri vardı. Müzik, resim, tiyatro, hatta şiir gibi bazı alanlarda kültür katkıları da vardı. Bu alanlarda yetişmiş ve Türk kültürüne katkıda bulunmuş olanları red ve inkâr edebilir miyiz? Devşirme ve mühtediler ise esasen Türk ve İslâm kültürüyle tamamen yoğurulmuştur. Bu yüzden örneğin ilk Türk matbaasını kuran İbrahim Müteferrika'nın Macar asıllı olduğu bizi nasıl gocunduruyorsa, Sinan için de durum böyledir. Ayrıca bu mühtedilerden yetişen büyük devlet adamlarını, kahraman kumandanları, sayısız sadrazamları da unutmamak ve Fatih'den sonra (II. Osman hariç) hiçbir Osmanlı padişahının kendisine Türk asıllı bir eş seçmediğini de gözönünde bulundurmak ve üstelik bunları hiç önemsememek gerekir. Ne 14 yaşında Sakızlı bir Rum çocuğu iken ihtida eden büyük hattat Sersikkegen **Abdülfettah Efendi**'yi, ne büyük bestekâr **Nigoğos Ağa**'yı ne Türk notalarının mucidi **Baba Hampartsum**'u, ne «*Türk Gütemberg*»i olarak tanınan **Mühendisyan Efendi**'yi ne de Türk operasının kurucusu **Çuhacıyan Efendi**'yi gocunulacak birer konu yapmamak gerekir; ne de Balvan ailesini...

Göyünç'ün adı geçen kitabını karıştırmızda bir-iki sayfada gözümüze ilişen birçok hatayı görmezlikten gelemiyoruz. Kitabının «*Türk-Ermeni Kültür Bağları*» bölümünün 73. sayfasında Nigoğos Ağa'nın ölüm tarihi 1890 olarak gösterilmiş, doğrusu 9 Eylül 1885'tir. Doğum tarihi ise 1836'dır. Aynı sayfada zikredilen Malta Köşkü Nigoğos Balyan'ın değil, Sarkis Balyan'ın eseridir. Bimen Şen'in doğum tarihi 1873 değil, 1872'dir. Tatyos Ağa'nın doğum tarihi 1855 değil, 1858'dir. Udî Hrant Emre'nin ölüm tarihi aynı sayfada gösterildiği gibi 1960'dan sonra de-

ğil, 2 Ağustos 1978'dir. Ayrıca kitabın 74. sayfasında belirttiği gibi, İstanbul'da Ermeniler 1861'den sonra Beyoğlu'nda Şark Tiyatrosu'nda temsiller vermeye başlamış değillerdir. 1856'da Srabyon Hekimyan Beyoğlu'ndaki Naum Tiyatrosu'nda ilkin türkçe ve italyanca, sonra da alınan izin üzerine ermenice temsillere başlamıştır. Böylece Osmanlı topraklarında ilk tiyatro örgütünün temelleri atılmıştır (7).

Biz şimdiye kadar hiç kimsenin meydana getirdiği işi eleştirmiş değiliz, buna ne vaktimiz var, ne de gönlümüz. Ancak, bir sayfada 5 hatayı profesörlük titrini elde etmiş bir zat-ı muhtereme yakıştıramıyoruz. Talebelerine çok güzel ders anlattığı söylenen Nejat Göyünç, bu son kitabıyla, gerek Türkiye Ermenileri tarihi, gerekse bin yıllık Türk-Ermeni ilişkileri açısından bilim dünyasına bir yenilik getirmiş değildir. Yüzyıllarca aynı toprakların sakinleri olarak dostça yaşamış bu iki milletin ilişkileri öyle 100 sayfaya sığacak gibi değildir. Başlı başına bir akademik çalışmayı gerektiren çok önemli bir konudur bu. Bu işi yapacak adayların türkçe ve ermeniceden başka ingilizce, fransızca, italyanca, almanca ve rusça kaynakları, iyice taramaları elzemdir. Bunun ötesinde, varılacak yargılar hissî olmaktan çok mantıkî temellere dayanırsa, olaylara gerçekçi ve tarafsız açıdan bakılarak yapılacak değerlendirmelerle, bir veya öbür toplumun duygularını rencide etmemeye özen gösterilirse, bu alanda yapılacak çalışmalar yararlı olabilir.

1 Ocak 1984 gününden itibaren Türk basın hayatı yepyeni bir dergiye daha kavuştu. Gerçekten çok takdir ettiğimiz Mete Tunçay'ın yönetiminde TARİH ve TOPLUM adıyla yayınlanan bu dergi, yerli ve özellikle yabancı kaynaklardan derlenip sunulan birtakım ilginç belge ve bilgileri içermesi bakımından tarihimize ışık tutucu niteliktedir. Dileriz ki, aynı kalite düzeyinde yayını sürdürsün.

Adı geçen derginin 37-38. sayfaları «*Ayvazovski Türkiye'de*» adlı son kitabımıza ayrıldığını memnurlukla gördük. İmzasız olan ve «*Pars Tuğlacı'nın son kitabı Ayvazovski Türkiye'de*» başlığını taşıyan bu yazının girişi şöyle: «*Son yıllara değin, kamuoyumuzun sözlükçü (leksikograf) olarak tanıdığı, çalışkan dostumuz Pars Tuğlacı, henüz yayımlatma (herhalde yayımlatma demek istemişler) olanağı bulamadığı «Büyük Ansiklopedist»nden başka, bir süredir Ermenilerin Türk-Osmanlı kültür kalıtındaki paylarını vurgulayan yapıtlar veriyor. Hemen söyleyelim ki, biz onun bu çalışmalarını faydalı buluyoruz. Sanat tarihimize ışık tutan böyle katkılar, elbette sevindiricidir. Ancak ırkdaşlık*

(5) JENNINGS, Ronald, C., *Urban Population in Anatolia in the sixteenth century: A study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum*, MIDDLE EAST STUDIES, USA, 1976, Nu. 7, p. 31, 36.

(6) CUMHURİYET ANSİKLOPEDİSİ, 1968-1972, c. X, s. 2906.

(7) TUĞLACI, Pars, *123 Yıl Önce Türk Tiyatrosu*, YILLAR BOYU TARİH dergisi, İst., Haziran 1980, S: 6, s. 64-66.

gayretiyle abartmalardan kaçınılmalıdır. Bu konudaki ilk büyük kitabı «Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi», çeşitli yönleriyle tartışılır, örneğin İtalyan mimar Foscati'nin (herhalde Fossati demek isteniyor) yaptığı bazı binaları Balyanlar'a maletmesi gibi yanlışları konuşulurken...».

Kimi dostlar veya dost geçinenler sevgilerini öperek dile getirirler, kimileri ise çimdik atarak veya ısırarak...

İtalyan asıllı İsviçreli mimar **Gaspere Foscati'nin (1809-1883)** hayatı, İstanbul'daki faaliyetleri ve eserleri hakkında bizde geniş bilgi mevcuttur. Mimarın İstanbul'da kesin olarak yaptığı bilinen yapıları şunlardır:

1 — Bâb-ı Seraskeri'de (*Beyazıt*) bir hastahane (1842); 2 — Beyoğlu'ndaki Rus Sarayı (*bugün SSCB Başkonsolosluk binası, 1846*); 3 — Sultanahmet'de Dârülfünûn (*üniversite*) binası (1854); 4 — Hazine-i Evrak binası (*bugünkü İstanbul Vilâyeti bahçesindeki Arşiv binası - 1849*); 5 — Galatasaray'daki Posta ve Telgraf Müdürlüğü binası; 6 — Sıraselviler (*Taksim*) deki Romanya Sefareti binası (*bugün Başkonsolosluk*); 7 — Galata'da bir katolik kilisesi; 8 — Cağaloğlu'ndaki İran Sefareti binası (*bugün Başkonsolosluk*); 9 — Ayasofya'nın onarımı (1847-1849).

Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'nun uzun yıllardır Genel Müdürlük mevkiinde bulunan Hakkâri doğumlu (1930) Avukat Çelik Gülersoy, sahip olduğu geniş maddî imkanlar sayesinde, Osmanlı Devleti son başmimarı **Sarkis Bey'in** Yıldız Sarayı kompleksindeki yapılarından Malta ve Çadır köşkerlerini onartıp turistik gazino haline dönüştürülmelerini sağladığı ve bu işin tadına vardığı halde; adı geçen yapıları bize kazandırmış olup şükranla anılması gereken kişinin adını bir kerecik dahi, hiç bir yazısında anmamış; tıpkı yıllardan beri kendisine bilfiil hizmet etmekte olan, birçok yayınında kullandığı resimlerinin altına, o resimleri büyük zahmetlerle çekmiş olan değerli fotoğraf sanatçılarımızın adlarını zikretmediği gibi...

Son yıllarda adı Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu ile özdeşleşen, eşanlamlılaştıran bu zatla bazan karşılıklı sohbet ettiğimiz de olmuştur. Güzel İstanbul'umuzun sevgisiyle yanıp tutuşan, doğayı ve insanı seven, her türlü haksızlığa ve fanatik düşüncelere karşı bir kişi izlenimini yaratmak istemişti bizde. Her vesileyle de mevkiinde gözü olanları bol bol çekiştirmeden duramamıştı.

Balyanlar'dan ve onların icraatından söz açıldığı vakitler, bu aileye karşı duyduğu hayranlığı dile getirmiş; onların olumlu, yapıcı faaliyetleri hakkında uzun süreden beri hazırlamakta olduğumuz kitabı da sevinçle karşılar gibi görünmüştü.

Bütün bunlar bir yana, bu zat şimdi, tari-

hin derinliklerinden günümüze intikal eden uluslararası dostluk bağlarının pekişmesi yolunda önemli katkıda bulunmaya yönelik eserimizin, bu asıl yüce amacını görmezlikten gelerek, tahrik yoluyla kamuoyunu yanıltma çabasına girişenlerden biri olarak karşımıza çıkıyor.

Yayın tarihi 1981 olan kitabımızın piyasaya çıkışından beri oldukça uzun bir zaman geçmiş olmasına rağmen, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu aylık Belleteni'nin 1984'de çıkan Ekim 1983 sayısında Gülersoy'un kitabımızı ve bizi hedef alan yazısını okuduk.

Nereden bakılırsa bakılsın başından sonuna kadar tehevür, tevizir, tahkir, mugalâta, iftira ve tarizlerle dolu bir yazı gibi geldi bize. Böyle bir yazıyı kaleme alma cüretini gösteren, harcanan bunca emeğe karşı saygısızlık eden birine söylenecek sözümüz olamaz. Kaynaklara dayanılarak yazılan bir eserin «boş, hafif, şişirilmiş bir renkli balon» olduğunu kanıtlanmanın, hakaret, hor görme, istihza, istiskal gibi davranışlardan daha başka yolları da vardır.

Doğanın özene bezene yarattığı şaheserlerinden biri olan Boğaziçi'nin bir kıyısında 130 yıldan beri dimdik ayakta duran Dolmabahçe Sarayı kompleksinin müellifi **Garabed Balyan**, ömrü boyunca işten fırsat bulup da bir fotoğrafını çektirememiş; belki de, İstanbul'u ziyaret eden yabancı turistlerin görüp gezmeden edemedikleri bu anıtı güzel şehrimize kazandırmış olmanın büyüklüğünü taşıdığından, her Osmanlı müellifin sahip olduğu mütevazî kişiliğinden ötürü gösterişten kaçınarak, resminin çekilmesine yanaşmamışken; günümüzde süreduran «*kendi kendini afişe etme*» yarışında dikkatimizi çeken bir şampiyonluk örneğini ele alalım:

Adı geçen kurumun parasıyla yayınlanan Çelik Gülersoy'un «*Çamlıca'dan Bakışlar*» (İst. 1982) adlı kitabının 37. sayfasında yazar, «*Bir Ağustos Akşamı*» adlı bir şiirini yayımlamış, bu sayfanın hemen karşısındaki 36. sayfada da «*tam sayfa*» olarak artistik bir fotosunu yerleştirmiş; kendisinden sonra da **Namık Kemal, Samipaşazâde Sezai, Abdülhak Şinasi Hisar, Hammer, Pardoe, Théophile Gautier, Edmondo de Amicis** gibi kişiliklerin resimlerine yer vermiş kitabında...

Kendi çalışma ve uzmanlık alanı dışına çıkmayı âdeta alışkanlık haline getirdiği anlaşılan Gülersoy, televizyonda düzenlediği «*Dil ve Kültür*» adlı programda söz alarak «*Osmanlılarda ahşap yapılara rağbet-edilmemesinin sebebi, Türklerin bu ölümlü dünyaya rağbet etmeyip, cami, medrese, kervansaray gibi dini ve sosyal yapılar dışındaki yapılarda kalıcılık aramalarıdır*» gibi bir iddiada bulunduktan hemen sonra, 22 Şubat 1982 tarihli «*TV'de 7 Gün*» dergisinde (s. 19), bir tarihçimiz, adı geçen bu mantık dışı iddiayı «*Dil ve kültür dizisinde bir çam daha devrildi*» başlığı altında çürütmüştü.

Aynı derginin 8 Şubat 1982 sayısında (s. 9), kendisiyle yaptırdığı bir röportajda, «Cumhuriyet'in 10. kuruluş yıldönümünde, Elâzığ'dan ailece İstanbul'a gelip yerleştiğini, hukuk öğrenimini yapıp avukat çıktığını, ancak, Turing Otomobil Kurumu'nda göreve başladıktan sonra içindeki derin İstanbul tutkusunu ile kendisini bahçıvanlığa, mimarlığa, dekoratörlüğe verdiğini» ifade eden Çelik Gülersoy'a, bildiğimiz kadarıyla, en azından 300 yıllık bir İstanbul'lu ailenin ferdi olduğumuzu hatırlatarak büyük şair **Yahya Kemal**'in bizi gerçekten duygulandıran «Bir Başka Tepeden» adlı şiirini doya doya okumak geliyor içimizden:

*Sana dün bir tepeden baktım Aziz İstanbul,
Görmedim gezmediğim, sevmediğim hiçbir yer.
Ömrüm oldukça gönül tahtım keyfince kurul!
Sade bir semtini sevmek bile bir ömre değer*

*
**

*Nice revnaklı şehirler görülür dünyada,
Lâkin efsunlu güzellikleri sensin yaratan.
Yaşamıştır derim, en hoş ve uzun rüyada,
Sende çok yıl yaşayan, sende ölen, sende yatan.*

Kültür ve yurtseverlik bilincinde olan yılların yazarı Oktay Akbal, derin insançı (humaniste) duygularını şöyle yansıtmış bir yazısında:

«Son zamanlarda Pars Tuğlacı'nın önemli bir yapıtı yayınlandı: «Osmanlı Mimarlığında Batılulaşma Dönemi ve Balyan Ailesi». Tuğlacı, bu yapıtında Sultan Selim'den Abdülhamid dönemine kadar tarihsel yapılar kurmuş ünlü mimarlar Balyanlar'ı tanıtıyor. Selimiye Kışlası, Rami Kışlası, Çırağan Sarayı, Teşvikiye Camii, Harbiye Mektebi, Tıbbiye Mektebi, Kuleli Okulu, Dolmabahçe Sarayı, Şale Köşkü, Mecidiye Kasrı, Akaretler, Bendler, Beyazıt Kulesi gibi nice okul, saray, cami vb.'nin mimarları olan Balyanlar... Şimdi Balyanlar «Ermeni soylu» oldukları için onları bu toprakların değerli insanları saymayacak mıyız? Beş-on kendini bilmez, koşullandırılmış genç teröristin işlediği korkunç cinayetler bizi yanıltmamalı, gerçek katiller o «kukla»ların ardındadır.

Pars Tuğlacı'nın «Balyan Ailesi» adlı yapıtını karıştırırken bütün bunları düşündüm. «İstanbul'un çoğu Ermeni olan mimarları ve dülgelerinin ev yapmak için balta ve testereden başka bir âlete ihtiyaçları yoktur» diyen J. B. Van Mour'a hak vermemek elde mi? Kültür dünyamıza bunca önemli katkılarını bulan Balyanlar'ı, öteki Ermeni sanatçıları gerçek yurttaşlarımız saymamak mümkün mü?»

(CUMHURİYET, 18 Mart 1983)

Çelik Gülersoy, Balyanlar'ı XVIII. ve XIX. yüzyıl Osmanlı mimarlık sanatına katkıda bulunmuş ustalar yerine, âdi bezirgânlar (tüccar) olarak görülebilir ve bu doğrultudaki «değerli» düşüncelerini canının istediği yer ve biçimde

yayabilir ancak, kendilerinin bilmeleri gerekir ki, gâyet açık fikirli, hoşgörülü ve kadirşinas halkımız, kendisine hizmet edenlere karşı daima saygı ve sevgi duymasını bilmiştir. «Alık bilmezse Hâlik bilir», «Bir fincan kahvenin kırk yıllık hatırı var» gibi Türk atasözleri de bunu yeterince kanıtlamaktadır.

Yargılarımızdan dolayı bizi fazla cesur bulanlara şunu hatırlatmak isteriz, bilim cesaretle olur. «Ben doğrusunu yazarsam, acaba benim için ne düşünürler?» derseni, hiçbir yere varmazsınız. Her şeyde olduğu gibi bilimde de dürüst ve açık yürekli olmak zorunluluğu vardır. İnsanın her şeyden önce kendi vicdanına karşı sorumluluk duyması iledir ki, yapılan çalışmalar topluma yararlı düzeye ulaşır.

XIII. yüzyıl ortalarında yaşamış olan **Yunus Emre**'nin şu deyişinden bugün bile ibret almamak mümkün mü?

*İlim ilim bilmektir
İlim kendin bilmektir.
Sen kendini bilmezsin
Ya nice okumaktır.*

*

*Okumaktan mânâ ne?
Kişi hakkı bilmektir.
Çün okudun bilmezsin
Ha bi kuru emektir..*

Öte yandan yüzyılımızın ilk yarısında Büyük Atatürk'ün «Tarih hayâl mahsulü olamaz. Tarih yazarken gerçek olayları bulmaya çalışmalıyız. Eğer bunları bulamazsak, meçhuliyeti ve bu noktadan cehlimizi itiraf etmekten çekinmeyelim», «Tarih yazmak tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan, yapana sadık kalmazsa, değişmeyen hakikat, insanı şaşırtacak bir mahiyet alır» ve «Biz, cahil dediğimiz zaman mektepte okumamış olanları kastetmiyoruz. Kastettiğimiz ilim, hakikati bilmektir. Yoksa okumuş olanlardan en büyük cahiller çıktığı gibi, hiç okumak bilmeyenlerden de hakikati gören âlimler çıkabilir» sözleri de, O'nun emanet ettiği ül kemizin istikbal vâdeden bilim adamlarına en değerli armağanlar olarak sayılmalıdır.

Eserimizin kaleme alınmasının amacı, Feridun Akozan'ın iddia ettiği gibi, Balyan ailesini öteki Osmanlı unsurlarından ayırmak değildir. Bunu şiddetle reddederiz. Biz, Ermeni asıllı bir mimar ailesinin tarihçesini yazmaya çalıştık. Verdiğimiz bütün bilgilerin kaynaklarını açıkladık. Amacımız ise, bir ayrıcalık değil, tam tersine birleştiriciliktir. Burası ülkemizdir. Ömrümüzü Türk kültürüne hizmetle geçirmiş şerefli bir Türk yurttaşı olmaktan gurur duymaktayız.

İn folio 352 sayfalık bir eserde, bütün itinalara rağmen gözden kaçmış hataların olabileceğini kabul ederiz. Ben Feridun Akozan'dan

bunları bilimsel bir görüşle hatırlatmasını bekler ve o zaman kendisine çok müteşekkîr kalırdım. Ancak eleştiride kullanılan hırçın ifade, sezilen önyargı ve hissî davranış bizi cidden üzmüş ve rencide etmiştir. Biz bu eseri hazırladık, kendilerinin de **Mimar Vedat, Mimar, Kemaleddin** vb. gibi büyük Türk mimarları hakkında —hiç olmazsa böyle— bir eser hazırlamalarını ve Türk sanat tarihine böylece fiilî bir katkıda bulunmalarını bekliyoruz.

Bütün bu olup bitenlerin altında birtakım bağnaz (*fanatique*) düşüncelerin yattığını, sezin-

lemek güç değildir. Kendi kendilerine sözde bir «*millî politika*» yaratmak sevdasında bulunanlara cevabımız şudur: Ülkemiz için en yararlı ve hayırlı milliyetçilik modeli «*Atatürk milliyetçiliği*»dir. Atatürk milliyetçiliği ise bütün ana hatlarıyla «*yurtseverlik*» ilkelerine dayalıdır. Milliyetçilik kavramını herkes değişik şekilde yorumlayabilir ama, halkımızı, neredeyse XXI. yüzyılın eşğine yaklaştığımız bu devirde kara cehaletin ve kör taassubun kucağına itmeye kimsenin hakkı yoktur.

**TÜRKİYE
CUMHURBAŞKANLIĞI
ANKARA**

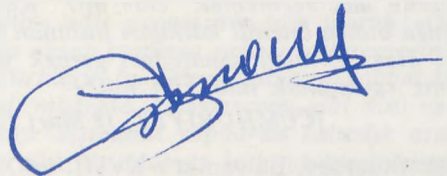
12 ARALIK 1966

Sayın Pars TUĞLACI,

Bana göndermek nezaketinde bulunduğunuz değerli eserlerinizi memnuniyetle aldım; teşekkür ederim.

Ciddi emek mahsulü olan ve bir boşluğu dolduran eserleriniz hakkında basınımızda yayınlanan yazıları okudum. Eserlerinizi inceledim. Sizinle memleket hesabına iftihar ettim. Allah sizi milletimize bağışlasın.

Vücuda getirdiğiniz eserler dolayısıyla takdir ve tebriklerimi tekrarlar, gelecek için eksilmeyen başarılar diler, gözlerinizden öperim.

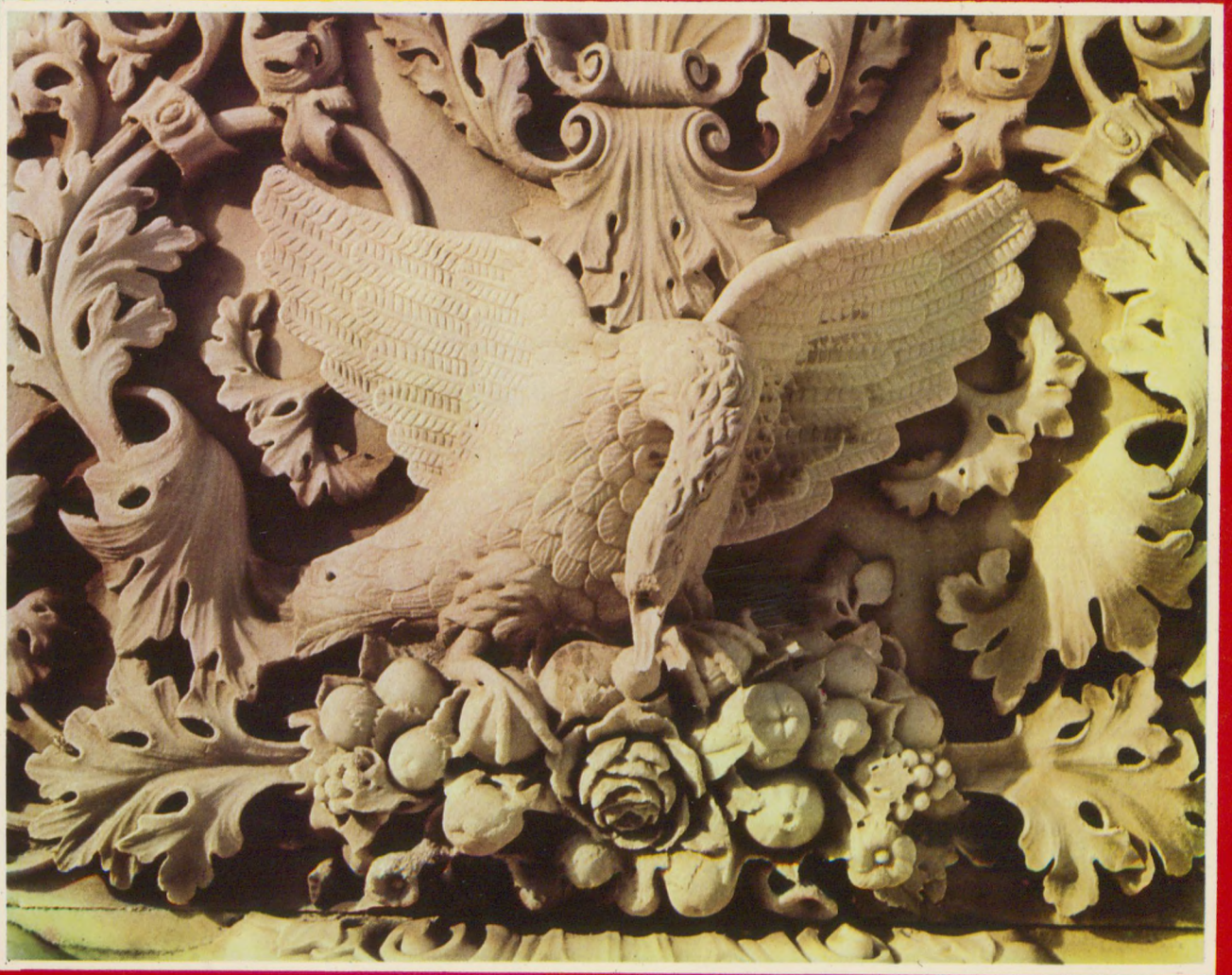
CEVDET SUNAY

Cumhurbaşkanı

**«OSMANLI MİMARLIĞINDA BATILILAŞMA DÖNEMİ VE BALYAN AİLESİ» ADLI KİTABIMIZDA
GÖZDEN KAÇAN DİZGİ VE BİLGİ YANLIŞLIKLARI**

Sayfa	Sütun	Satır	Yanlış	Doğru
2	3	35	bligilerle	bilgilerle
9	1	14	(4)	(3)
9	1	28	esbie	ispence
9	2	7	yaşam güvenliği sağlanacaktı.	yaşam güvenliği sağlanacaktı (4).
9	2	10	zünden Kayseriye sürgün edilen Krikor	zünden Kayseri'ye sürgün edilen (5) Krikor
9	3	2	cılığıyla döndü (5).	cılığıyla döndü (6).
9	3	13	Bir korku sonucu felç geçirip ölen (6)	Bir korku sonucu felç geçirip ölen (7)
9	3	27	JAMANAK, İst. 1910, sayı 377	JAMANAK, İst. 1910, S: 377; ŞOĞAGAT, İst. 1966, S: 1, s. 14.
9	3	28	(4) ŞOĞAGAT, İst. 1966, Sayı 1, s. 14	(4) BA, H.H. 27724/A; 4 Cemaziyelevvel 1251 (29 Ağustos 1835); H. H. 27724/B; 1251 (29 Nisan 1836)
9	3	29	(5) JAMANAK, 1863, sayı 14, s. 105; <i>T.H. S.</i> , İst.	(5) BA, H.H. 23429; 1227 (1812)
9	3	30	(5) JAMANAK, 1863, sayı 14, s. 105; <i>T.H. S.</i> , İst.	(6) JAMANAK, 1863, sayı 14, s. 105; <i>T.H. S.</i> , İst.
9	3	34	(6) <i>İ.A.</i> , c. IV, s. 2091-2092; JAMANAK, İst. 1868.	(7) <i>İ.A.</i> , c. IV, s. 2091-2092; JAMANAK, İst. 1968.
10	1	28	çeşme yaptırdı (7).	çeşme yaptırdı (8).
18	resimaltı		Beşiktaş Sarayı'nın deniz cephesinden görünüşü	Eski Çırağan Sarayı'nın deniz cephesinden görünüşü
22	resimaltı (üst)		XIX. yüzyıl ortalarına doğru Beşiktaş Sarayı.	XIX. yüzyıl ortalarına doğru eski Çırağan Sarayı
22	resimaltı (alt)		XIX. yüzyıl başlarında Çağlayan Kasrı	XIX. yüzyıl başlarında Çağlayan Kasrı ve Perdeli Köşk
36	1	başlık	Selimiye Kışlası	Selimiye Kışlası (1)
46	resimaltı (en üst)		XIX. yüzyıl sonunda Arabacılar Kışlası (İÜK)	XIX. yüzyıl sonunda Müşirlik Kasrı (İÜK)
46	resimaltı (en alt)		XIX. yüzyıl sonunda Tophane Saat Kulesi, Kasrı ve Kışlası (EESMK)	XIX. yüzyıl sonunda Tophane Saat Kulesi, Tophane Kasrı, Topçular Kışlası ve Müşirlik binası birarada (EESMK)
61	resimaltı (en üst)		XIX. yüzyıl yarısında Çırağan Sarayı	XIX. yüzyıl yarısında eski Çırağan Sarayı
64	resim (en üst)		Ters basılmış	
98	resimaltı (sol)		Süfera Salonu	Süfera Kabul Salonu
98	resimaltı (sağ)		Süfera Salonu'nun yanındaki bekleme odası	Kırmızı Oda
99	resimaltı (alt)		Süfera Salonundan bir köşe ve avize	Süfera Kabul Salonundan bir köşe ve avize
109	resimaltı (en alt)		Başkadınefendinin mücevherat sandığı	Valide Sultan yatak odasındaki mücevherat kutusu
112	resimaltı (en alt)		Mavi Salon'un dinlenme odası	Mavi Oda
113	resimaltı (sağ altta)		atlanmış	Atatürk çalışma odası
115	resimaltı (sol başta)		Sarayın Harem Hamamı	Hünkâr Hamamı
138	resimaltı (en üst)		Meclis-i Mebusanın ilk toplantısından bir görünüş	II. Meşrutiyet'te Sultanahmet'te yanan Adliye Sarayı'nda Meclis-i Mebusan'ın ilk toplantısından bir görünüş
142	1	1-2	Ünlü Fransız yazarı Théophile Gautier	Ünlü Fransız yazarı Théophile Gautier

Sayfa	Sütun	Satır	Yanlış	Doğru
237	3	imza	Sarkis Balyan'ın imzası yerine başka bir yazı konmuş	Doğrusu, broşürümüzün 6. sayfasında görülmektedir.
238	1	5	imparatoru tarafından KRONDÖFER ni	imparatoru tarafından KRON DE FER ni-
239	3	36	ARŞALUYS ARARADYAN, 1875	BA, Dahiliye İradeleri 62375
241	2	22	Hamidiye Camii (1855;	Hamidiye Camii (1885;
247	resimaltı (ortadaki)		Alemdağ Av Köşkünün kesiti	Akaretler binalarından birinin cephesi
247	resimaltı		Alemdar Av Köşkü	Alemdağ Av Köşkü
260	başlık		Baltalimanı Sahilsarayı	Baltalimanı Sahilsarayı (1)
260	1	8	dipnot atlanmış	(1) BA, Dahiliye İradeleri 9514; 18 Şaban 1264 (20 Temmuz 1848)
260	2	7	da Fransız İmparatoru	da Fransa İmparatoru
260	2	10	saray müdürü ile çevirmeni	saray müdürü ile tercümanı
260	resimaltı (en alt)		XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kasımpaşa ve Bahriye Nezareti	Baltalimanı Sahilsarayı'nın bir bölümünün caddeden görünüşü
264	resimaltı (ortadaki)		XIX. yüzyıl sonunda Çağlayan Köşkü	XIX. yüzyıl sonunda Çağlayan ve Perdeli Köşkler yanyana
264	resimaltı (en alt)		Çağlayan Köşkü	Perdeli Köşk
265	resimaltı (en alt)		Yıldız Sarayında İmrahor Köşkünün...	Kâğıthane'de İmrahor Köşkü'nün...
266	resimaltı (sağ ortadaki)		Çağlayan Köşkü	Perdeli Köşk
268	1	2	Başmimar Sarkis Balyan'a 1866'da yap-	Başmimar Sarkis Balyan'a 1885'de yap-
306	resimaltı (en üst)		Şale Köşkü'nün Harem Bölümü	Şale Köşkü'nün Selâmlık Bölümü
307	resimaltı (en üst)		Şale Köşkü'nün Harem Bölümü	Şale Köşkü'nün Selâmlık Bölümü
310	resimaltı (sol orta)		Yıldız Sarayı Bölümlerinden İmrahor Kasrı	Kâğıthane'de İmrahor Kasrı
316	1	2	Yusufizzeddinpaşa Av Köşkü	Yusufizzeddin Av Köşkü
324	3	başlık	Simon Bey BALYAN	Levon Bey BALYAN
324	resimaltı		Maçka Silahhanesi'nin ön giriş kapısı ve altındaki Osmanlı armaları	Maçka Silahhanesi'nin ön giriş kapısı ve üstündeki Osmanlı armaları
326	1	4	Belge numarası atlanmış	BA, İstanbul Ahkâm Defteri, Nu. 21, s. 83
334	1	5	Belge numarası konmamış	4570/A ve 4570/B
334	2	1	Belge numarası konmamış	152
348	resimaltı		üç satır yerine	en üst satır atılacak

Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği
Taha Toros Arşivi

* 0 0 1 5 8 2 2 4 8 0 1 0 *